

VU Research Portal

Secularisatie in het hoger onderwijs

van de Beek, A.

published in

Wapenveld

1994

document version

Publisher's PDF, also known as Version of record

[Link to publication in VU Research Portal](#)

citation for published version (APA)

van de Beek, A. (1994). Secularisatie in het hoger onderwijs. *Wapenveld*, 44, 7-15.

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal ?

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

E-mail address:

vuresearchportal.ub@vu.nl

Secularisatie in het hoger onderwijs

door prof.dr. A. van de Beek

Verval van instituties?

Hoe wij de secularisatie in het hoger onderwijs analyseren en waarderen hangt mede af van het antwoord op de vraag: wat verstaan we onder secularisatie? Een gebruikelijke definitie is dat secularisatie verval van godsdienstige instituties is, [1] in de Nederlandse context dus met name verval van christelijke instituties. De secularisatie zou dan het herstel van de invloed van zulke instituties en/of het opkomen van andere, bijvoorbeeld islamitische instituties zijn.

In maatschappij en politiek zou men dit type secularisatie wellicht kunnen onderkennen. De invloed van kerken en christelijke organisaties schijnt geringer dan in voorgaande eeuwen. Het is echter de vraag of deze constatering terecht is. De Nederlandse samenleving heeft bijvoorbeeld altijd een ambivalente houding gehad ten opzichte van de invloed van christelijke instituties op de staat. Als kerk en staat in het verleden niet strikt gescheiden waren, dan was het veel eerder zo dat de staat invloed had op bepaalde kerken dan omgekeerd, zoals de conflicten in de negentiende eeuw zonneklaar hebben bewezen. Omgekeerd moet men de invloed van bepaalde kerken (al zijn dat misschien niet meer dezelfde als voorheen) en christelijke organisaties op de politiek in het heden niet onderschatten.

Nu gaat het vandaag niet om secularisatie in het algemeen, maar specifiek om secularisatie in het hoger onderwijs. Juist daar blijkt echter dat het met de institutionele secularisatie zo'n vaart niet loopt. Niet alleen heeft het bijzonder onderwijs geen geringe invloed op de politiek, hetzij via een politieke lobby of vertegenwoordiging, hetzij via de kracht van de eigen instituten, maar vooral is de eigen onderwijsor-

ganisatie van christelijke huize in het hoger onderwijs sterker dan ooit te voren. De Vrije Universiteit en de Katholieke Universiteit in Nijmegen lopen geen enkel gevaar om als bijzonder onderwijs ten onder te gaan. Er is een Katholieke Universiteit in Tilburg bijgekomen, seminaries zijn omgevormd tot universiteiten. En van alle bijzondere instellingen op HBO-niveau behoeft men de stichtingsdata slechts na te gaan om te zien dat het met de institutionele vertegenwoordiging van christelijk hoger onderwijs niet slecht gesteld is in vergelijking met een eeuw geleden. Als er al druk komt van de zijde van de overheid toterschikking van taken dan blijkt dat soort druk, in tegenstelling tot aanvankelijke vrees, niet te leiden tot verval van institutionele identiteit, maar tot een hogere vorm van samenwerking en dus institutionalisatie. Op institutioneel niveau staat het er met het bijzonder onderwijs niet slecht voor en als iemand dan roept dat het wel zaak is om waakzaam te blijven dan is dat water naar de zee dragen: alsof de christelijke onderwijsorganisaties met hun emancipatoire oorsprong en traditie en hun meestal recente, zeer bewuste stichting niet uit zichzelf voortdurend op hun hoede zouden zijn om hun identiteit naar buiten toe veilig te stellen.

Op het niveau van instituties is dus de vraag naar secularisatie niet zo relevant en al het geroep over het tegendeel hoort bij het politieke spel om deze instituties juist te versterken. Die versterking juich ik toe mits die gedragen wordt door een innerlijke spiritualiteit die het bijzondere karakter van het betreffende instituut rechtvaardigt. Een christelijke hogeschool of universiteit alleen om de naam is niet alleen nauwelijks te rechtvaardigen, maar kan toedekkend wer-

1. Zie F.O. van Gennep, *De terugkeer van de verloren Vader. Een theologisch essay over vaderschap en macht in cultuur en christendom*, Baarn, 1989,

p. 205: 'een term die misschien wel zijn eerste betekenis vindt in het verlies van aan-

zien en macht van de kerken'. Van Gennep laat vervolgens zien hoe ingewikkeld het vraagstuk van de secularisatie is.

ken op dieper liggende problemen op het terrein van secularisatie.

Personen

Een tweede manier van secularisatie is, dat de invloed van personen die dragers van een specifieke godsdienstige traditie zijn, minder wordt. Het gaat hierbij om mensen die niet als vertegenwoordiger van een bepaalde institutie optreden, maar gevormd door het erfgoed van hun traditie zoveel spirituele kracht hebben, dat zij van grote invloed zijn op de samenleving. Een goed voorbeeld hiervoor is de betekenis van protestanten in Frankrijk. Institutioneel stelt de Église Reformée niet veel voor. Kwantitatief is zij klein en organisatorisch zwak. Maar de invloed van protestanten op politiek, wetenschap en cultuur is onevenredig groot. [2] Niet het kwantitatieve aspect noch de organisatiegraad is hier van belang, maar de kwalitatieve inbreng van de godsdienstige traditie via - niet

haar vertegenwoordigers maar - haar dragers en de door haar gedragen. Geen zichzelf respecterend Frans kabinet kan zonder een Protestantse minister. En wat zou de Franse filosofie zijn zonder de hermeneutiek van Paul Ricoeur? Hetzelfde geldt trouwens ook voor een filosoof uit een andere godsdienstige traditie: de jood Emmanuel Levinas.

Secularisatie zou dan betekenen dat de invloed van zulke cultuurdragers die fundamenteel gevormd zijn door hun religieuze achtergrond, taant.

Nu heeft Nederland dit verschijnsel nooit in die vorm gekend als het zich voordoet in Frankrijk. Dat komt omdat in Frankrijk de eerste vorm van secularisatie zwaar aanwezig is. Frankrijk kent geen verzuiling. Daar moet de kwaliteit van de personen het doen. In Nederland is via de doorbraak door mensen als Banning en Buskes geprobeerd om iets dergelijks tot stand te brengen. Maar dat is nooit echt van de grond gekomen door de reeds bestaande verzuiling. Men kan Dales als een late vrucht van de doorbraak zien. Zij durft - ook al onderkent men bij haar de dubbele bodem van de politieke belangen - de discussie zowel

met haar kerk als met de politiek aan, louter met de inhoudelijke argumenten die haar door haar eigen traditie zijn aangedragen. Maar Dales 'doet het niet', noch in de politiek, noch in de kerk. Blijkbaar is Nederland op het niveau van personen veel meer gesecculariseerd dan Frankrijk en heeft het ook geen traditie op dit punt.

Ook hier is het hoger onderwijs exemplarisch: door de verzuiling is er een boedelscheiding tussen openbaar en bijzonder en treden de sterke traditiedragers in de regel op binnen de context van de eigen zuil.

Opvallend is overigens dat traditiedragers van het type van Ricoeur en Levinas ten aanzien van de secularisatie een ambigue positie innemen. Aan de ene kant zijn zij de zeer authentieke dragers van het godsdienstige erfgoed, dat hun leven en denken gevormd heeft. Door deze authenticiteit en de bijbehorende fijnzinnigheid oefenen zij grote invloed uit. Maar tegelijk doen zij dat via een grotendeels seculier taalveld en dito argumentatie. Zij dragen iets in zich van het religieuze christen zijn van Bonhoeffer. We spreken ons geloof niet meer expliciet uit. 'Wie sprechen wir weltlich von Gott ... ohne uns religiös als Bevorzugte zu verstehen, sondern vielmehr als zur Welt gehörige?' [3] Zo wordt in de openbare erkenning van de gesecculariseerde samenleving deze samenleving gevoed uit de bronnen van het christelijk geloof.

Hiermee hangt samen dat binnen het bijzonder onderwijs, waar immers de christelijke identiteit steeds expliciet ter sprake is, personen van dit type nauwelijks kunnen opstaan. De verborgenheid van het geloof hoort binnen de zuil bij het openbare, het thematiseerbare en zelfs gethematiseerde. De dialectiek van aanwezigheid en afwezigheid van secularisatie zoals bij Levinas en Ricoeur is het christelijk onderwijs vreemd. Er is een groot onderscheid tussen hen en Abraham Kuyper.

In afwezigheid van God [4]

In het voorgaande kwam impliciet al een derde opvatting van secularisatie aan de orde: secularisatie is dat God niet meer ter sprake gebracht wordt en ten

2. Zie Winkler-Prins Encyclopedie, 7e druk, onder het lemma 'Frankrijk'.

8

3. D. Bonhoeffer, *Widerstand und Ergebung. Briefen und Aufzeichnungen aus der Haft* (herausgeg. von E. Bethge), München, 1970, brief van 30-4-1944.

4. Ontleend aan C.A.J. van Ouwkerk, *In afwezigheid van God. Voorstudies tot een psychologie van het geloof*, 's-Gravenhage, 1986.

slotte ook niet meer ter sprake gebracht kan worden. Secularisatie bestaat dan uit het ontbreken van symbolen, taal, ervaringen in het leven van alle dag die naar God verwijzen. Hiermee hangt samen dat ook het geloof naar zijn inhoud niet meer ter sprake gebracht kan worden.

Ook hier ziet men in het hoger onderwijs caleidoscopisch wat zich in de maatschappij in haar geheel afspeelt. Kenmerkend voor deze vorm van secularisatie is het wetenschappelijke paradigma dat geformuleerd wordt in de frase; 'etsi Deus non daretur' - alsof God er niet was. In de praktijk van het wetenschappelijke werk speelt het 'etsi' geen rol. Men werkt zonder dat God een rol speelt. Ons wetenschappelijk onderwijs en onderzoek, en naarmate het hoger onderwijs meer naar het wetenschappelijk onderwijs toeschuift ook in toenemende mate dat onderwijs, gaan uit van een door de wetenschappen onderzochte realiteit die onderwezen wordt aan studenten waarbij God en geloof op het niveau van de kennis van die werkelijkheid niet constitutief zijn.

In zeer radicale vorm is deze positie verwoord door Versnel. [5] Praten over God is niet redelijk. Voor de interpretatie van onze werkelijkheid hebben we God niet nodig. Als we Hem dan toch willen introduceren komen we de middeleeuwer Willem van Occam tegen die gesteld heeft dat het invoeren van overbodige concepten in de wetenschap ongeoorloofd is. Het gaat er niet om de zaak te compliceren en dus te mystificeren, maar juist om de zaak te verhelderen.

Minder scherp het scheermes hanterend heeft de toenmalige voorzitter van het Humanistisch Verbond, Glastra van Loon, in een symposium op de Technische Universiteit in Delft eens gezegd: wij willen over de wereld en de positie van de mens daarin spreken zonder een beroep te doen op machten daar boven of daar beneden. [6] Dat is het standpunt van de Verlichting waarin de mondige mens bij het licht van zijn ervaring en zijn redelijke verstand in helderheid leven moet. Elk beroep op wat dieper of hoger is, is oncontroleerbaar en geeft aanleiding tot willekeur, tot usurpatie en tot onrecht. Het voert tot heksenpro-

cessen en tot brandstapels voor ketters. Er mag slechts geoordeeld worden op grond van vaststelbare empirie en redelijke conclusies.

Dit verzet tegen een beroep op het niet-redelijke en niet-aantoonbare heeft bevrijdende, emancipatoire betekenis gehad. De Aufklärung is niet louter negatief te beoordelen. Maar het wegvallen van de mogelijkheid van een beroep op wat hoger of dieper is, heeft een reductie van de werkelijkheid tot de platte horizontaliteit bewerkt. Er is geen dieptedimensie meer in de wetenschap. Men heeft slechts het vaststelbare en telbare. Een kwalitatief oordeel gaat zo ontbreken. Dientengevolge is het onmogelijk geworden om kwalitatief te sturen, want kwaliteit heeft te maken met waardeoordelen. En waardeoordelen hebben onmiddellijk met onze levensbeschouwing te maken en daar kan het geloof, al dan niet religieus dus niet buiten gelaten worden.

Wetenschappen waarbij het kwantitatieve een belangrijke rol speelt, gelden in onze cultuur dan ook als de meest wetenschappelijke wetenschappen. Wis- en natuurkunde en chemie zijn de echte sciences. Waar het onderzoek het meest zuiver wetenschappelijk is, beperkt men zich ook tot het kwantificeerbare, uiteindelijk het statistische. Mag men in een bepaald opzicht in de ontwikkelingen in de moderne fysica iets ontwaren van een terugkeer naar het geheimenis, in andere zin kan men de statistische modellen van de quantummechanica als nog verdergaande reducties zien dan de klassieke mechanica. De wet van oorzaak en gevolg is vervangen door het blote getal. Er is geen structuur meer in de werkelijkheid, men ziet geen wetmatigheid meer, men ziet slechts een meer of minder grote regelmaat, afhankelijk van de onderzoeker en zijn methode.

Zodra men zich gaat afvragen waarom er nu zwaartekracht is of waarom waterstof en chloor reageren naar een bepaalde elektronenconfiguratie - dus niet het dat van het periodiek systeem maar het waarom - begeven we ons op het pad van de filosofie en begint de wetenschappelijkheid al te fladderen. Die keert pas weer stevig terug als in een verdergaand model deze

9

5. H.M. Kuitert en H.S. Versnel, *Het kan nog erger. Een discussie over thema's uit 'Het algemeen betwijfeld christelijk geloof'*, Baarn, 1993.

6. J.F. Glastra van Loon, 'Een humanistische visie', in: *Computers naar ons beeld*, Symposium TU Delft, 13 oktober 1988, uitg. TU, p. 45-49.

waarom-vragen op een wiskundige formule kunnen worden gebracht zoals Hawkins ooit nog eens hoopt te bereiken.

De geesteswetenschappen werken traditioneel met het niet kwantificeerbare. Er valt niets te tellen en dus ook niet na te tellen. En als we niet kunnen natellen valt er ook niets te beoordelen als we onze levensbeschouwing er buiten willen laten. Naarmate de overheid meer en meer gaat vragen naar beoordelingsrapporten voor verhoging van efficiency en kwaliteit komen de geesteswetenschappen dan ook steeds meer in de problemen. Efficiency gaat nog: er is een docent/student-ratio te berekenen. Voor hoeveel geld leiden jullie hoeveel studenten op? Er is ook een wetenschappelijke produktie: hoeveel artikelen en boeken heb je geschreven? Bij gevolg heerst het adagium 'Publish or perish'. Bij de weging van publikaties geldt zwaar of er in een 'grote' buitenlandse taal is geschreven. Dan is immers het werk voor een groter

publiek toegankelijk. Ook hier geldt dus weer

10 het kwantitatieve argument: hoe meer potentiële lezers des te meer vreugd. Maar lezen ze het ook echt? Iets daarvan kun je naspeuren in een quotations-index, die je steeds verder verfijnen kunt om handige mensen de wind uit de zeilen te nemen.

Maar wat zegt het over de kwaliteit van een theologische these of deze in het Engels of in het Nederlands is geformuleerd? En wat zegt het aantal publikaties over de kwaliteit daarvan? Maar hoe moet je anders oordelen? Is elke beoordeling al niet een filosofische en dus levensbeschouwelijke stellingname, die bewust of onbewust daarin betrokken wordt? En wat zegt een docent/student-ratio als bijdrage aan de toekomst van maatschappij en cultuur? Heeft een lesboer met zalen vol studenten bij voorbaat meer betekenis dan een leermeester met enkele volgelingen die straks oriëntatiepunten in de cultuur zijn voor volgende generaties? Maar wie zal de wijze leermeester onderscheiden van de manipulerende charlatan?

Met inhoudelijke kwaliteit kunnen de beoordelaars van het hoger onderwijs zich niet inlaten. Daarom

blijft hun slechts één maatstaf over: het kwantitatieve - met als vooronderstelling dat veel altijd beter is dan weinig. Men zou ook kunnen vooronderstellen dat het vele nooit goed kan zijn - veel studenten, veel publikaties, dat is te goedkoop!

Nu zijn geesteswetenschappers slim en komen ze de geseculariseerde beoordelende maatschappij en overheid tegemoet: men brengt de inhoud van het onderzoek zelf onder de vlag van het kwantificeerbare. In plaats van het zoeken naar authentieke vertalingen van een geloofstraditie gaat men dan in de praktische theologie te biecht bij de sociologie. En het hoogste ideaal is dan niet de sociologie die zich verdiept in samenhangen in gemeenschappen, maar die via enquêtes kwantificeerbaar onderzoek doet. Hier wordt theologie pas echt wetenschappelijk: je kunt tellen en in grafieken zichtbaar maken hoe mensen denken over het hiernamaals (op zichzelf weer een typisch kwantitatief begrip op de tijdsas, in tegenstelling tot bijvoorbeeld 'het Koninkrijk van God').

Op de pedagogische academie leer je studenten niet om te vernemen hoe kinderen teksten lezen, wat er doorklinkt van de geschreven tekst in de gesproken tekst tijdens het lezen, maar maken we kwantitatieve toetsen: hoeveel woordjes haalt het kind binnen een bepaalde tijd? Men brengt kinderen in niveau-groepen - maar het zijn groepen op kwantitatieve niveaus, berekend op grond van kwantitatieve toetsen. Wat betekent echter de voortdurende wisseling van groep voor kinderen ten aanzien van hun plaats in groeps- en gemeenschapsprocessen? Leren ze zo niet louter op kwantitatieve produktie gericht te zijn?

Een examentoets brengen we het liefst in de vorm van een multiple choice vraag: dan kunnen we in korte tijd zoveel mogelijk examens beoordelen en is de beoordeling zo objectief mogelijk, zonder vermenging met gevoelens en aangesproken worden door de beoordelende docent. Een computer kan de was doen. Maar is het niet vaak juist de kunst om niet met een eenvoudig ja of nee te antwoorden, maar nuances aan te brengen, ook de nuances die de multiple choice vraag niet aanreikt? Gaat het niet om de onder- en

boventonen die in het antwoord meespelen en die in een gedigitaliseerd programma niet kunnen worden opgenomen? De digitalisering van het onderwijs is consequentie van de secularisatie en versterkt deze tegelijk. Alles behoort geordend te kunnen worden, in categorieën ingedeeld die hapklaar zijn voor de database. In die cultuur is er geen ruimte voor het kwalitatieve, voor wat dieper of hoger is, voor het geloof en voor God.

Zelfs als er over geloof gesproken wordt, valt dat in onze maatschappij nog ten prooi aan het kwantitatieve. Want dan gaat het (afgezien van enquêtes om te onderzoeken hoeveel mensen over een bepaald onderwerp een bepaald oordeel hebben) over de vraag hoeveel mensen gelovig zijn, hoeveel mensen een bepaalde vorm van onderwijs wensen vanwege hun geloof. De kerk doet in dat kwantitatieve spel driftig mee. Toen ik eens zei dat er 2,4 miljoen Hervormden in Nederland waren, haastte een hoge hervormde functionaris mij te verbeteren dat het er 3,4 miljoen waren. En gelukkig hebben we de computer van de mechanische administratie in Delft om dat allemaal goed bij te houden! En op de Veluwe beroemt men zich graag op de volle kerken, neerkijkend op de welhaast godloze Kop van Noord-Holland. Alsof juist de orthodoxie van de Veluwe niet zou moeten weten dat niet het vele goed is, maar het goede veel.

Nu zou men kunnen stellen dat het binnen het christelijk onderwijs niet opgaat, dat God is verdwenen en slechts het kwantificeerbare overbleef. Hier komt immers God wel ter sprake. Hij komt zelfs expliciet ter sprake. Er is taal voor God en er zijn symbolen die de relatie met Hem tot uitdrukking brengen. Toch is het maar de vraag wat deze aanwezigheid van woorden voor God betekent. Bestaat er in het christelijk onderwijs niet een geweldige crisis over de identiteit? We zijn wel een christelijke school, maar wat stelt die C van christelijk voor? Er bestaan grote verschillen van mening over wat echt christelijk is. Dat is echter niet het echte probleem. Daar kun je over twisten en binnen de christelijke zuil kun je dan subzuiltjes ma-

ken of naast de bestaande zuil een steunbeer bouwen als hij naar jouw oordeel teveel is aangevreten. In al die gevallen ontbreekt het niet aan woorden voor de identiteit. Ik constateer in de regel een heel ander soort identiteitscrisis: dat men niet meer weet hoe nog het christelijk geloof in de schoolsituatie ter sprake te brengen. In het middelbaar onderwijs is de crisis al lang gaande, maar ook het hoger onderwijs ontkomt er niet aan, ondanks de relatief jeugdige leeftijd van de instellingen. Conferenties en bezinningsdagen over identiteit vullen de agenda's van besturen, staven en docenten. Men voelt de verlegenheid, men wil zich niet gewonnen geven aan de sprakeloosheid. Maar men zoekt naar woorden.

Soms tracht men nog woorden te vinden door te restaureren. Men herhaalt de woorden van vroeger. Soms licht even een nieuw elan op door de confrontatie met een nieuw probleem of in het contact met een andere samenleving, bijvoorbeeld in Oost-Europa. Maar al gauw verdringt de praxis van de samenwerking of de dienstverlening, van het programma en de organisatie het geestelijk elan.

11

Het meest schrijnend komt de secularisatie in het hoger onderwijs naar voren in het feit dat docenten en studenten er moeite mee hebben om hun geloof in relatie te brengen met het praktische leven van elke dag, met de colleges en de examens, met de stages en de evaluaties. Het is moeilijk om het geloof ter sprake te brengen in het gesprek met ongelovigen. We kunnen uitstekend met elkaar praten over onderwijsmethoden, over psychologische uitwerkingen van bepaalde benaderingen van mensen, maar in hoeverre het geloof die methoden beïnvloedt is niet duidelijk, laat staan dat we dat kunnen communiceren met ongelovigen. Maar het gebrek aan communicatie bestaat niet alleen naar buiten, het bestaat evenzeer binnen de eigen instelling. Hoe breng je God in verbinding met je sociologieles of met de taalles? Hoe vermijd je dat het in de godsdienstpsychologie niet alleen over projecties, voorstellingen of godsbeelden van mensen gaat, maar bereik je dat God ook zelf nog ter sprake komt? En ten diepste gaat het niet alleen

om de vraag naar de communicatie, maar naar de ervaring. Leven we niet in twee werelden, een van de praktijk, de getallen en de werkelijkheid die we met iedere geseculariseerde mens delen - en daarnaast een wereld van het geloof. En hoe houden we die twee bij elkaar? Of sterker nog: hoe krijgen we die ooit weer bij elkaar? En wat betekent God dan nog als Hij niet meer in relatie staat met ons werk, met onze vrije tijd, met onze vrienden en met onze ervaringen? Is die God nog wel relevant? Is Hij er wel? Woorden als 'godsverduistering' komen dan op. Men kan over het woord gaan twisten, maar de zaak is in de volle breedte van de christelijke zuil herkenbaar. Het is 'een collectieve ervaring van de donkere nacht', zoals een themanummer *Concilium* [7] zegt. Deze 'Gottesfinsternis' is niet direct ontsproten aan de ervaring van het lijden. Ze komt niet voort uit Auschwitz of Serajewo. Veeleer is het omgekeerd. Auschwitz is het produkt van dezelfde cultuur waarin God allang niet

12

meer ter sprake komen kon. Toen de Europese mens uittrad uit zijn 'selbstverschuldeten Unmündigkeit' en de demonen van willekeurige macht afschudde, de heksen en de ketters van de brandstapels afdaalden en ieder weer met beide benen op de grond stond, vergat men dat men nu in een leeg huis stond, waarin binnen de kortste keren nieuwe demonen hun intrek zouden nemen. Het formele vrijheidsbegrip van de Aufklärung is te leeg om een cultuur voort te brengen, en de wetmatigheden van de sciences zijn te formeel voor Dichter und Denker. Als de vlakke bodem dan doorzakt valt men in een diepte waarop men zich beroept en als willekeurige Richter verwordt tot Henker. De duisternis waarin het licht van de Aufklärung verkeerde, is uiteindelijk erger dan de despoten die nog niet verlicht waren. Het huis is na 1945 leger dan ooit - ons rest slechts 'die Sehnsucht nach dem ganz Anderen' [8] (Max Horkheimer) - ook in het onderwijs.

Een nieuwe spiritualiteit

Ondertussen zijn we cultureel volgens zeggen in een postmoderne fase beland. Een nieuwe spiritualiteit

dient zich aan. Over een breed front trekken de tekenen daarvan op. In plaats van de politieke bevlogenheid van de bevrijdingstheologie verschijnt nu 'In de zwevende hemel' op de kabel. In de bewustwording voor het milieu zoekt men weer naar een eenheid met de natuur en wordt het berekenende van de voorbijganger tijd zwaar gelaakt. De onrust over de koele heerschappij van natuurkunde en techniek vindt haar uitweg in het boek van Van den Beukel, *De dingen hebben hun geheim*. [9] En op de kerkendag blijkt het thema *Wonderen* mensen aan te spreken op een manier die volstrekt niet past bij de Aufklärung.

Toch zie ik hierin nog geen doorbraak van de secularisatie. Veeleer hoort het bij de golven die zich binnen de Europese cultuur al langer voordoen: tussen Aufklärung en Romantiek. Maar uiteindelijk is de Romantiek ook een vorm van secularisatie. Het is de samenhang van het al dat meer dimensies heeft dan waarvan onze wijsheid droomde. Er zijn geheimenissenvolle verbanden, er is een spirituele werkelijkheid, er zijn krachten en machten die we niet kunnen beheersen en die de mens in een afhankelijkheidspositie stellen, afhankelijk van de natuur, afhankelijk van geheimenissen die hem te groot zijn.

Maar aandacht voor het numineuze is nog geen nieuwe toegang tot spreken over God. Het gaat niet om een persoon, niet om een Woord tot ons gesproken. Zelfs als in deze context de Bijbel een rol gaat spelen, hoeft dat nog geen doorbreking van de secularisatie te zijn. Zo goed als de Aufklärungsvariant van de secularisatie intensief bijbelonderzoek niet uitsloot maar een hele school van historisch-kritisch bijbelonderzoek voortbracht, zo kan de neo-romantiek van heden in de Bijbel religieuze expressies vinden van de oermythen van de mens of van zijn kosmische plek tussen de dieren en de planten. Het is een anders ervaren saeculum. Men beroept zich rustig op machten daarboven en daarbeneden. Men verwijst zelfs naar het goddelijke, maar gaat het dan ook om God, als persoon, die ons ontmoet en zijn daden verricht? Op zichzelf is de romantische vorm van de secularisatie niet christelijker of onchristelijker dan de verlichte.

9. A. van den Beukel,

De dingen hebben hun geheim. Gedachten over natuurkunde, mens en God, Baarn, 1990.

7. God, waar ben je? Een kreet in de donkere nacht.

Over de dramatiek van de vraag naar God en over Gods diepe zwijgen: een collectieve ervaring

van de donkere nacht, *Concilium* 1992 - 4, Baarn.

8. M. Horkheimer, *Die*

Sehnsucht nach dem ganz Anderen. Ein Interview mit

Kommentar von Helmut Gumnior, Hamburg, 1970.

Minstens zo belangrijk is echter dat het allemaal toch in de marge van cultuur en samenleving blijft. Bij het serieuze hoger onderwijs moet je er niet om komen, de politiek houdt zich bij haar eigen no-nonsens die soms tot de eigen nonsens van de politici wordt na het zoveelste rapportje vol grafieken. En de gewone Hollander blijft zeggen: eerst zien, dan geloven.

Nieuwe spiritualiteit blijft in de sfeer van het interessante, van het exotische, dat weliswaar intrigeert en een beroep doet op faculteiten van de mens die in de cultuur niet zo tot hun recht kwamen, maar het is eerder spel dan werkelijkheid. Zelfs als we proberen te zoeken naar een nieuwe houding ten opzichte van de werkelijkheid, blijft het veeleer in de sfeer van de wens naar het gans andere, dan dat het zoden aan de dijk zet in de praxis van het leven van evaluaties, rapporten, examens en alles wat het bedrijf dat een hogeschool met haar medewerkers is, bezig houdt. [10]

Nog sterker komt het spelkarakter uit bij een andere variant van religieuze symbolen in onze samenleving. Wie zegt dat religieuze symbolen ontbreken in onze cultuur, heeft nog nooit videoclipjes gekeken of zich in computerspelletjes verdiept. Maar het zijn geen religieuze symbolen die iets te maken hebben met de werkelijkheid van alle dag, zelfs al zitten jongeren dagenlang met de joy-stick in de hand.

Noch van de kant van de nieuwe spiritualiteit, laat staan vanuit de religieuze symboliek van video en computer verwacht ik een doorbreking van de godsverduistering en woordenloosheid die we ervaren. Ik heb ook niet de indruk dat het hoger onderwijs er diepgaand door wordt beïnvloed. De zoveelste missie die vraagt om effectiviteit, rendement en kwaliteit van het onderwijs, houdt de gemoederen van de leidinggevenden meer bezig!

Normen en waarden

Recentelijk hebben ministers en parlementariërs een pleidooi gevoerd voor herstel van normen en waarden in de samenleving. Kerken, maar vooral het onderwijs, zouden hiertoe een belangrijke bijdrage moeten leveren.

Daagt hier niet de morgen, die aan de nacht van de secularisatie een einde maken zal? Hier gaat het niet meer om harde cijfers, maar om de kwaliteit van de samenleving en om een kritische instantie tegenover datgene wat is. In plaats van de feiten komen nu de normen.

Toch meen ik dat ook deze roep gerelativeerd moet worden. In de eerste plaats moeten we zien wat men bedoelt met normen en waarden. Dan gaat het over het bestrijden van criminaliteit: inbraken in auto's, te hard rijden, verfpotten in de chemocar. Het gaat om de dingen waar de Edese Courant op maandagmorgen vol mee staat. Die zijn allemaal best vervelend voor de slachtoffers, maar brengen God nog niet zo in het vizier. Alsof de kerk en het onderwijs er zijn voor de bestrijding van de kleine criminaliteit. Het beroep op normen en waarden haalt het bij lange na niet bij het verhoopte ethisch reveil van Van Agt. Dat is er trouwens ook niet gekomen.

In de tweede plaats wordt God in dit model, waarin Hij weer ter sprake gebracht zou kunnen worden in onze maatschappij via aandacht voor normen en waarden, opnieuw geïdentificeerd met de moraal. En dat verhaal hebben we eerder gehoord. Ook Kant stelde al dat God te maken had met de praktische Vernunft met haar categorische imperatief, met de plicht en het geweten. Theologisch zijn daar twee fundamentele bezwaren tegenin te brengen. In de eerste plaats wordt God zo gebruikt voor een ander doel: het gaat om de moraal. Er is een sfeer van het moeten die kritisch is op wat we zijn. De wereld zou anders moeten wezen. Spreken over God is daarvoor het instrumentarium. Het eigenlijke, hoogste doel zijn onze normen. En God is daaraan slechts dienstbaar. Maar hoe kan God ooit een afgeleide zijn, een middel tot een doel? De God van Kant en van de Neo-Kantianen is dus geen God. Zo kan de secularisatie als ervaring van afwezigheid van God dus nooit doorbroken worden.

Ten tweede wordt er zo een tweeheid in stand gehouden tussen het zijn en het moeten, tussen de ervaring en het geloof. God staat juist kritisch op wat we zien,

10. Zie hierover uitvoeriger A. van de Beek,

'Christelijke identiteit

in de concrete

lessituatie', in:

Waardenontwikkeling

in de christelijke school,

Themanummer van

Bulletin van de Unie

School en Evangelie 20, 1

(1991), p. 11-19.

voelen, ondervinden. Empirie en geloof horen in dit model niet bij elkaar. En dat is nu juist de secularisatie ten voeten uit. Het is niet voor niets dat Kant een lofrede houdt op de Aufklärung voordat hij zijn *Kritik der praktischen Vernunft* schrijft. Als God wordt verbonden met de moraal in plaats van met de ervaring is er geen ruimte voor de lofzang: 'Hoort wat mij God deed ondervinden', dan kunnen we zijn daden aan ons verricht niet roemen. Dan kunnen we zelfs niet zoals Jesaja zeggen: 'Ook al onze daden hebt Gij verricht.' Secularisatie wordt pas doorbroken als we weer over Gods daden en dus de aanwezigheid van God in onze ervaringswereld kunnen spreken. [11]

Ervaring

Hoe is het weer mogelijk om over God te spreken op een authentieke wijze in de context van de ervaringen van ons dagelijks leven? Hoe is het mogelijk om de scheiding tussen ervaring en geloof te doorbreken?

14

Hoe is het ooit mogelijk om in de begrensde ervaringswereld van de mens, ingeperkt in de categorieën van ruimte en tijd God te ervaren?

Als we deze problematiek binnen de grenzen van de digitale hermeneutiek van de nieuwe tijd willen benaderen moeten we bij voorbaat de zaak opgeven. Deze hermeneutiek is, zoals Pascal dat heeft genoemd, een *esprit de géometrie*. [12] Dit denken is helder en onderscheidelijk, *claire et distincte*, analytisch. Daarin wordt de werkelijkheid strikt geordend in categorieën en worden teksten tot op het bot afgekloven.

Hiertegenover stelt Pascal de *esprit de finesse*. In deze fijnzinnigheid zijn ervaringen niet zo eenduidig. Er is een gelaagdheid in de gegevens van de werkelijkheid. Het ontdekken van diepere en hogere lagen verrijkt het leven van de mens. Gegevens zijn werkelijk gegevens, ons aangereikt door een andere werkelijkheid die zich in deze gegevens openbaart, zonder daarin op te gaan. De dingen hebben hun geheim, schrijft Van den Beukel.

In deze wereld van ervaringen is er ook de ervaring van het aangeraakt worden door God. Er is de erva-

ring van erkenning en herkenning van zijn presentie in onze levensgeschiedenis en in de volkengeschiedenis. Zodra je dit op een eenduidige wijze wilt aantonen, glipt deze Geest weg als lucht tussen je vingers. Voor het reductionistische 1 op 1 denken is er geen ruimte voor God - evenmin als voor liefde en zelfs niet voor de psyche. Dan heeft Feuerbach uiteindelijk gelijk: 'der Mensch ist was er ist'. Maar Feuerbach doet geen recht aan de werkelijke ervaring: dat mensen liefhebben, geloven, ervaring met God hebben, door gebeurtenissen die hun leven op de kop zetten, door het lezen van teksten die meer evoceren dan historische en literaire analyses, die zelfs meer evoceren dan literair genot of levensverandering, die een geschenk worden als Woord van God. Het probleem met de secularisatie is, dat ze te weinig empirisch is: ze doet geen recht aan de ervaringswerkelijkheid van mensen.

Secularisatie heeft daarom uiteindelijk niet te maken met empirie, met het adagium 'eerst zien dan geloven', ze heeft te maken met de vooringenomenheid van een ideologie en direct of indirect zelfs met politieke belangen.

Wat is hierin nu de taak van het hoger onderwijs? In de eerste plaats is het zaak studenten te leren de ideologieën en belangen te ontmaskeren. In de verzuilde Nederlandse situatie heeft het openbaar onderwijs er belang bij te roepen dat het objectief is. Het gaat tenslotte om het studentental en objectief is een voorkeursoptie. Het zal ook steeds roepen 'etsi Deus non daretur'. Het bijzonder onderwijs heeft er belang bij te roepen dat het staat voor het geloof en zoveel God in zijn instelling heeft. Maar zo is God bijvoorbeeld geseculariseerd: slachtoffer van het getal als hoogste doel geworden. En ook waar men niet mikt op het aantal studenten (wat in onze onderwijscultuur die door het departement driftig wordt gestimuleerd haast onmogelijk geworden is), daar zijn God en de instelling zozeer geïdentificeerd dat *esprit de finesse* nu niet het eerste epitheton is dat je bij de identiteit van die school in gedachten zou komen. Verzuiling kan andere, diepere vormen van secularisatie verdoezelen, zei

11. Vergelijk A. van de

Beek, 'De hervormde kerk:

administratieve eenheid of

gemeenschap der heili-

gen?', in: T. Klein (red.),

Geloven we in dezelfde

God?, Zoetermeer, 1993,

p. 11-44: 'Om Gods

daden te verkondi-

gen' is de leer belang-

rijker dan het

leven (p.35vv).

12. B. Pascal, *Oeuvres*

Complètes (éd. Chevallier),

p. 1091-1093.

ik al. Als Nederland met Oost-Duitsland de koppositie heeft in het niet-geloven in God en als dat met name geldt voor de jeugd, kon dat wel eens heel veel met de verzuiling te maken hebben. Het is echter de vraag of gegeven de Nederlandse situatie ontzuiling (zo die al mogelijk zou zijn) een middel zou zijn om de secularisatie te doorbreken. Je kunt een stuk geschiedenis van meer dan een eeuw niet overslaan. Daarom zullen we in de verzuilde situatie moeten werken aan een andere wijze van omgaan met de werkelijkheid.

Daarin zie ik de tweede en eigenlijke taak van het hoger onderwijs op dit gebied: studenten leren met een open oog en een open gemoed te leren formuleren wat nu hun echte ervaringen zijn. Niet alleen de ervaringen die ze mogen zeggen op het Procrustesbed van de reductionistische wetenschap, maar ook de ervaringen van liefde, van geluk, van geloof, van ontmoeting met God. Deze ervaringen vormen hun werkelijkheid. Het hoger onderwijs kan hen helpen ontdekken hoe deze ervaringen samenhangen, niet alleen in de sequentie van oorzaak en gevolg, maar ook in de diepte en hoogtedimensie van gelaagdheid van een en dezelfde ervaring. Het kan hun ook leren te aanvaarden dat niet alles te systematiseren is en te leven met het besef dat we slechts fragmenten hebben, *Pensées* en symbolen die te denken geven. Zo kunnen studenten dienstbaar zijn aan mensen aan hen toevertrouwd straks in hun beroep als dienst aan de samenleving. Zo kan men weer leren om authentiek over God te praten, niet omdat we nu eenmaal bij een christelijke instelling werken of studeren, maar omdat het nu eenmaal de werkelijkheid is die we geen geweld willen aandoen, omdat deze werkelijkheid ons

waarachtige leven is. Studenten uit het christelijk onderwijs hebben daarbij wel een geweldige handicap in de communicatie waarvoor het spreken immers bedoeld is: ook al is het spreken over God voor hen expressie van hun ervaringswerkelijkheid, voor anderen zullen zij altijd weer gehoord worden als representanten van een zuil, waar je nu eenmaal zo hoort te spreken. In de verzuilde samenleving klinkt elk woord, ook als dat verwijst naar authentieke ervaring als ideologische propaganda. Zo is de verzuiling die ontstond als dijk tegen de secularisatie nu de belangrijkste pijler daarvan. Ik had allang de idee dat er geen land zo geseculariseerd was als Nederland. De universiteit van Chicago heeft dat in een onderzoek over secularisatie in Europa iets gecorrigeerd: Oost-Duitsland is nog erger. Maar in wezen werd mijn indruk bevestigd - overigens door kwantitatief onderzoek via enquêtes. Intuïtief denk je dat het nog erger is als je het kwalitatief gaat invullen. Aan degenen die werkzaam zijn in het christelijk onderwijs is de uitdaging om in deze situatie, verzuild als we eenmaal zijn, authentiek over onze eigen werkelijkheidservaring te spreken. En misschien blijkt dan dat de secularisatie in Nederland toch niet meer dan een burgerlijk vernisje is, omdat het 'not done' is om over God te praten in onze samenleving - uit respect voor de ander, uit respect voor God en vooral vanwege de ambivalenties van ons eigen geloof. En hard schreeuwen helpt niet om ambivalenties te overwinnen. Op het niveau van het hoger onderwijs is het zaak om de *esprit de finesse* te leren ten dienste van een samenleving die meer is dan een digitale database.

15

Prof.dr. A. van de Beek
is hoogleraar dogma-
tiek vanwege de Neder-
landse Hervormde Kerk
aan de theologische
faculteit van de
Rijksuniversiteit Leiden.